WALENTYNA SOBOL

Uniwersytet Warszawski, Polska

wsobol@uw.edu.pl

Григорій Сковорода та його переклад із книг римського сенатора Марка Туллія Цицерона *Cato Maior de senectute*

Загальновідомим є вплив найбільшого письменника Риму Цицерона¹ (саме так називав його Квінтіліан) — на св. Амброзія, св. Ієроніма та Петраку. У Польщі першим любителем Цицерона був „Великополянин” Ян з Людзиська (перша половина XV ст.). Прозу Цицерона наслідував Лукаш Гурницький, Пйотр Скарга, а Ян Кохановський назвав її „ангельською”². Класична простота творів одного із найвидатніших античних письменників стала взірцем для Ігнація Красицького, Марії Конопніцької, Сенкевича, Жеромського. Д. Броджі Беркофф³ узагальнює вплив Цицерона на

¹ Цицерон Марк Туллій (106 до н.е.—43 до н.е.) римський оратор і письменник. З його спадщини збереглося близько 800 листів, але тільки 58 промов та трактатів. Час написання Цицероном твору *Катон Старший, або Про старість* не встановлено. Цицерон познайомив римлян з давньогрецькою філософією у власній інтерпретації. Увів у науковий обіг поняття „дефініція” — коротке і вичерпне пояснення прикмет тієї речі, яку хочемо визначити. Джерелом щастя вважав цноти: мудрість, справедливість, мужність, поміркованість (*Новейший философский словарь*, состав. А. Грицанов, изд. В. Скакун, Минск 1998, с. 801). W. Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa 2003, с. 173.

² W. Kopaliński, *op. cit.*

³ G. Brogi Bercoff, *O typologii polskiego piśmiennictwa w XVII wieku na przykładzie historiografii erudycyjnej*, [w:] *idem, Królestwo Słowian. Historiografia Renesansu i Baroku w krajach słowiańskich*, Izabelin 1998, с. 162–163.

польську ренесансну літературу, на барокову історіографію. Цей вплив відчутний і сьогодні⁴. На українському матеріалі такі студії також є гостро актуальні⁵.

За висновком В. Копалінського, саме Цицерон удосконалив латиномовну прозу до такої міри, що вона стала літературним взірцем для мов сучасної Європи⁶. Серед українських письменників з-поміж перших любителів Цицерона був, правдоподібно, *gente ruthenus, natione polonus* Станіслав Оріховський Роксолан (1513–1566)⁷. Однак найбільшого впливу римлянина зазнав Григорій Сковорода. У студентські роки він прочитав трактат Цицерона⁸ *Sato Maior de senectute* (*Катон Старший про старість*) і написав листа „його високородію, милостивому панові Степану Івановичу, пану полковнику Тев'яшову”⁹. Студент Сковорода зізнається, що йому відкрився „раптом театр найдавніших римських часів”, на сцені якого Камілл, Коррункарій, Курій та ін. А найголовніше, його „душевне око” захоплюється „видовищем цих добротою сяючих сердець”. Він не може надивуватися, як могли вони бути „прості, але поважні; грубі, та приязні; запальні, але не злобиві; ласкаві, та не лукаві; сильні, але справедливі; переможні, але милосердні; владні, та некористолюбні; трохи вчені, але розсудливі; **розумні, але не підступні**; пишні, та щедрі; хвальки, але не брехуни; здирники, та не образливі суперечники; не правдоненависники; схильні до помилок, але не бажаючи їх; захисники гріха, але поки облуди його не пізнали; честолюбці

⁴ Підтвердженням сказаному є, на мою думку, домінітна кількість афоризмів Цицерона у збірниках: М. Korolko, *Thesaurus abo Skarbiec łacińskich sentencji, przysłów i powiedzeń w literaturze polskiej*, red. nauk. tekstów łacińskich J. Jakielaszek, Warszawa 2004, 1032 с.; W. Melech, *Sentencje, cytaty, zwroty i przysłówia łacińskie*, Warszawa 1999, 690 с.

⁵ Сковорода і античність — це предмет зацікавлень Л. Ушкалова, Т. Шевчук, див.: Л. Ушкалов, *Нариси з філософії Григорія Сковороди*, Харків 1993, 152 с.; Т. Шевчук, *На перехресті епох: антична література у творчості Григорія Сковороди*, Ізмаїл 2010, 360 с.

⁶ W. Kopaliński, *op. cit.*

⁷ Про Оріховського та український складник його світогляду див.: *Історія української літератури*, том перший. Давня література (X–перша половина XVI ст.), наукові редактори Ю. Пелешенко, М. Сулима, Київ 2013, с. 722–728.

⁸ Цицерон Марк Туллій (106 до н.е.–43 до н.е.) римський оратор і письменник. З його спадщини збереглося близько 800 листів, але тільки 58 промов та трактатів. Час написання Цицероном твору *Катон Старший, або Про старість* не встановлено. Цицерон познайомив римлян з давньогрецькою філософією у власній інтерпретації. Увів у науковий обіг поняття «дефініція» — коротке і вичерпне пояснення прикмет тієї речі, яку хочемо визначити. Єдиним джерелом щастя вважав цноти: мудрість, справедливість, мужність, поміркованість (*Новейший философский словарь*. Состав. А.Грицанов, Изд.В.Скакун, Минск 1998, с. 801). W. Kopaliński, *op. cit.*, с. 173.

⁹ Г. Сковорода, *Його високородію, милостивому панові Степану Івановичу, пану полковнику Тев'яшову*, [в:] Г. Сковорода, *Твори у двох томах*, переклад із староукраїнської мови і примітки М. Кашуби, В. Шевчука, Київ 2005, т. 2, с. 184.

й славолюбці, та не придурюються й не мавпи; багаті, та не любителі розкоші і не ніжні трудолюбці; не християни, але любителі безсмертя [жирний шрифт тут і далі мій — В.С.]”¹⁰.

Яким новим досвідом збагачує театр? Сковороді, крім утішання цим театром, спадає на думку „якийсь муж нашого віку, споріднений із згаданими вище не кров’ю й плоттю, а серцем”. Як говорить римлянин? Не вустами, а „серцем і грудьми”, „вражаючи **вістрям духа в саму душевну точку і залишаючи в ній гостре відчуття, наче бджола жало**”¹¹.

Сковорода метафорично кваліфікує промову Катона як „портрет, що зображає високі серця”. І зміст, і форма твору Цицерона — розмова Катона, Лелія і Сципіона — органічно „увійдуть” у практику Сковороди. У Цицерона домінує діалог римського письменника Катона¹² і Лелія¹³ (друга Сципіона Африканського, переможця Карфагену). Катон презентує погляди Цицерона, які Сковороді не просто близькі, а він ними надихається. Є очевидним, що передмова Цицерона спонукала й Сковороду дати своє власне вступне слово. Ним є його лист до полковника Степана Івановича Тев’яшова. Саме ця самостійна частина твору, за моїм переконанням, є найбільш важливою, і прочитання трактату *Cato Maior de senectute* у перекладі Сковороди крізь призму його вступного слова (у формі листа) допомагає глибше осягнути, якими істинами озброївся Сковорода, як антична мудрість сформувала ученого доби українського бароко. Варто належно оцінити антропологічні аспекти його вступного слова, у світлі яких увиразнюється слушність висновку Паоло Россі: судження про образ і постать людини науки доби бароко „рівнозначні тому, аби поставити собі серію запитань про походження новочасного образу науки та окремих її фундаментальних рис”¹⁴.

Спробуємо придивитися пильніше, що в першу чергу заінспірувало юного Сковороду. Без сумніву, гра. Цицерон то ховається за маскою Катона, то часом її знімає, коли пише, що „всі мої думки про старість відкриються Катонною мовою”. Ці понадчасові істини нанизуються одна на одну. В основі — психологічний паралелізм: як плоди лісові, польові час і зрілість робить ветхими й слабими, так і в людині із часом настають неблаганні зміни, але про це „мудра людина не повинна сумувати” (с. 187). Чому? А тому, що „стриманим, ласкавим і людинолюбним серцям непогано і в самій старості

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Його високородію, милостивому панові Степану Івановичу, пану полковнику Тев’яшову*, [в:] Г. Сковорода, *op. cit.*, с. 185.

¹² Катон Марк Порцій (Старший, 234–149 до н.е.) був поборником суворої моралі, яку вважав основою суспільного блага.

¹³ Саме Лелію Гаю Цицерон присвятив трактат *Лелій, або Про дружбу*.

¹⁴ P. Rossi, *Uczony*, [в:] *Człowiek baroku*, red. R. Villari, z włoskiego przełożyli B. Bielańska, M. Gurgul, M. Wodniak, Warszawa 2001, с. 318.

живеться, а **образливість і немилосердя у всякому віці нестерпне**” (с. 188) — ця сентенція на адресу тих сенарського ордена стариків, які скаржаться, що старість позбавила їх пошани в середовищі тих, які раніше їх шанували.

Лелій висуває ваговиті контраргументи: старість, мовляв, для тебе терпима через багатство і ранг. Катон відповідає: „найбільш надійний для старості захист — успіх у чесності чи чесноті. Вона, дотримувана протягом усього життя, нарешті, після тривалого часу приносить дивні плоди, які не можна відняти у найпізнішому віці” (с. 88). „Не всім утішатися урочистою згадкою перемог. Є ще тиха й така старість у тих людей, які спокійно, чисто й в особливому порядку прожили своє життя” (с. 190). Тут Катон за приклад ставить Платона, який на 81-му році життя, складаючи книги, помер. Сократ написав книгу на 94-му році, а після того ще жив 5 років. Учитель Сократа Леонтін прожив 107 років, „Мене старість ні в чому не кривдить” (с. 190), — відповів Леонтін на запитання, чому йому хочеться довго жити.

Катон Старший стисло називає 4 причини, через які старість здається бідною: 1) та причина, що відводить від справ, 2) що тіло доводить до слабості, 3) що позбавляє майже всіх тілесних насолод, 4) що недалеко від смерті¹⁵. Ці тези є чітко окреслені, а їхня сила в прикладах¹⁶. Натомість антитези є розбудовані, афористичні, мистецьки інспіровані ідеалізацією старості як прекрасного періоду. Так, стосовно першої причини Катон має блискучі заперечення: то, мовляв, правда, що старий не робить того, що матроси, але „замість цього здійснює набагато важливіше” (с. 191). У чому та важливість? А в тому, що „найголовніші справи народжуються не із тілесної спритності, а **порада, винахід, поняття** — ось їх мати. А цих обдарувань старість не лише не позбавлена, а з часом у ній зростають”¹⁷. Можемо спостерігати, як удосконалюється сам механізм творення афоризмів на підставі парадоксів та антитез: „з квітучими роками споріднена нерозсудливість, як із сивиною прозорливість” (с. 191), „Усе пам'ятають, якщо про щось турбуються” (с. 192) та ін. Самобутність же цих апофтегматів (бо ж є авторськими), а точніше максим (бо є моральними правилами) полягає в проектуванні їх на старість, яка може і має бути творчою, діяльною, активною. Так, Катон зізнається, що „сам навчився грецької мови старим” (с. 193).

¹⁵ Г. Скворода, *Переклад із книг римського сенатора Марка Цицерона Про старість*, [в:] Г. Скворода, *Твори у двох томах...*, с. 190.

¹⁶ Приміром, відповіддю за запитання „Хіба ж для стариків не залишилось жодних справ, що готуються не міцністю тіла, а силою духа?” (с. 190) — є приклад: найтяжча робота „захищати спільне благо силою поради й розуму” (190), як Максим, Павло, батько Сципіона, Фабрицій, Курій і Корункарій. А особливо ж римський сенатор та громадський діяч Клавдій (10 до н.е. – 54 н.е.), який на сенаті сміливо сказав таке: „Куди почали впадати ваші уми? Вони, здається, не були такі слабкі і підлі” (190). Мудрий старий уподібнюється до кормочого.

¹⁷ Г. Скворода, [в:] Г. Скворода, *Твори у двох томах...*, с. 191.

У силовому полі першої причини, з вини якої старість може здаватися бідною, перебуває проблема учитель-учень, яка в долі Сковороди мала позитивну реалізацію, але яка нині піддається дуже жорсткому випробуванню. „Чесні старики люблять добросердих молодців, і віддаваною ними пошаною полегшується їхня старість” (с. 193) — із цієї нейтральної констатації несподівано висікається і драматично-гротесковий обертон, коли автор трактату зазначає, що „бідний той старик, котрий сам добивається поваги”¹⁸ (с. 203).

„Поговоримо про другу вину” старості, начебто вона „приводить тіло до слабості”, — таким запрошенням до співдумання Катон започатковує обговорення наступної (властиво, другої тези): „Тепер говоритиму про себе. Мені від роду 84 рік. [...] Досить у мене сил для того, щоб вершити сенатські справи, публічно виголошувати промову до народу, служити моїм одного роду й іноземним друзям, захищати своїх фаворитів” (с. 194).

„Для мене краще коротша старість, ніж рання, і ще **досі ніколи мене ніхто не застав без діла**” (с. 194), — ці ключові моменти у поставі Катона, висловлені у формі щиросердних зізнань, за моїм переконанням, визначили ставлення Сковороди до праці як до великого блага і найціннішого скарбу, коли вона сродна. Катон постає майстром створення такого тла, на якому старість оприявнюється як найбільш стабільний, спокійний і благодатно-добротворчий період: „Дитинство безсилне, юнацтво невгамовне, вік мужа повабний, а старість протягом усього свого часу природно, у певній зрілості, наче плоди, перебуває” (с. 195). Взірцем тут може бути 90-літній король Масінісса, „дуже худий, проте всі королівські повинності сам виконує. З усього видно, що працелюбність і стриманість можуть трохи зберегти сили і в самій старості” (с. 195). Найпершим доступним рецептом тут є однаково пильна турбота як про поживу для тіла, так і для душі, бо ж якщо душа залишиться „без належної собі поживи, то під старість і сама ослабне” (с. 195). В елегантну формулу трансформується пересічна проблема відмінності фізичної та розумової праці: „Правда, що тільце наше стає важчим, коли його приморити працею, та душа чим більше мислить, тим стає крилатішою” (с. 196). Знаком того, що вічне, є і поради, і взірці, які — зізнається Катон — він сам часто використовує, „читаючи грецьких письменників, а наслідуючи учнів Піфагора, „щоб пам’ять моя не ослабла, згадую ввечері все те, що у той день мною чи сказане, чи почуте від когось іншого, чи зроблене. Ось широке поле!” (с. 196).

„Тепер йде третя хула на старість”, що вона позбавляє всіх тілесних насолод” (с. 196). За принципом контрасту саме це стає найбільшим даром: „О прекрасний дар, якщо вона відбирає у нас те, що для молодих людей

¹⁸ „Похвальна у стариків задума, якщо вона помірна, а суворість дуже непохвальна” (204) — ця сентенція сприймається не просто як порада, а як засада екзистенції в старшому віці.

є головна погибель!” (с. 196). Тут Катон ніби цитує промову „одного великого й преславного мужа”. Промова дісталася (!) Катонів у той час, коли він був під керівництвом Максима у поході під містом Тарентом. На протилежних полюсах поняття: ворог і скарб. Так, „найголовніший ворог людини живе у тілі нашому, біс плотської насолоди”, цей біс „жене й палить серце до скотських насолод” (с. 197). Натомість „безцінний скарб наш” — **внутрішня наша й таємна людина, влита нам від Бога**. Оцього скарбові найсмертельніша отрута — насолодолобство”. Великим благом для людини стає те, що в пізніх літах життя вона не набуває, а навпаки, втрачає, бо ж „якби те прокляте полум’я тривало довгий час, то цілком би у душі нашій погасило Божу істину” (с. 197). Гіпотетично, можна побачити у словах Катона джерела становчого підходу Сковороди до розуму („як би умерти мні не без ума” в пісні 10): відкидати насолоди, бо „розум у самому вогні насолоди стає зовсім бездіяльним, не придатним ні до поняття, ні до роздумів”. А це є якраз те, чого треба найбільше остерігатися. „Насолодолобство є отрута здоровому глузду смерть розуму, сліпота душевних очей і не має жодної дотичності до світла” (с. 197). Від мудрих мужів дізнався Катон, що „є в людині якась друга натура, котра не уявно своєю красою приваблює до себе розумні й чесні серця” (с. 198).

„Превеликої похвали гідна старість за те, що вона не вимагає жодного догоджання плоті” (с. 198), — стверджує Цицерон, щоразу підкріплюючи свої настанови прикладами: „Платон премудрий насолодолобство називає вудкою, яка ловить людей на погибель” (с. 198). „Жити у внутрішньому мирі й союзі”, а при цьому ще коли людина „призапасється дещо в навчанні” — така старість над усе приємніша, а „такі нахили до наук у розумних і показних людей разом з роками ростуть” (с. 199). Висновок знову ж таки підкріплюється, як і в усіх попередніх судженнях, прикладом: „Яке гарне слово Солонове, про котре ми вже говорили: „Моя, мовляв, старість щоденно щось нове розуміє” (с. 199). Природа є великий учитель, втіха і пожиток, а землеробські втіхи з „науками [...] досить близькі сусіди” (с. 199), праця на землі „може звеселяти” (200), Цицерон образно її описує, апелюючи і до власної книги, і до творів славного Гесіода і премудрого Гомера... Іронізуючи над собою, що занадто багато наговорив, Цицерон робить висновок, що „старість має ту природну ваду, що багатомовна” (с. 201). З цієї саме причини рештку віку провів на хуторі зверхник короля Пірра Курій. „Сидів він коло камінка, а йому принесли кілька пудів золота послі самнітські, та він їх відігнав: „На мій погляд, мовляв, велич не в тому, щоб мати в себе золото, а володіти тими, хто його має” (с. 201). „Продовжуватиму мову про землеробів, тому що й сам такий” — таке зізнання стає ще одним ключем до відмикання таємниці правдивого багатства, яким є мудрість, бо ж то на хуторах жили в ті часи сенатори... Важливим є наголос, що трактат про старість є чи не передусім твором про молодість і сенс життя в цілому: „То чи можна, знову скажемо, тілесні

молодих людей насолоди зрівняти з плодами, котрими чесних стариків вінчає повага, що вселилася в них згідно розуму, життя, і честі, й літ?” (с. 203). „Більше того, пошану не отримаєш ані через сивину, ані через зморщене лице, а лиш молодість, якщо вона чесно прожита, насолоджується в останні дні солодкими плодами поваги” (с. 203).

І, ймовірно, чи не найбільш дискусійна остання, четверта „провина невинної старості”, начебто старші люди сумують і журяться тим, що не-далеко від смерті. „Глибоко нещасний старик, який стільки часу прожив, а не міг дійти до розуміння того, що смерть не має в собі жодної біди” (с. 204), підсумовує Цицерон, а Сковорода із таких саме істин виснував, що серце насичується, коли воно освічується. Можна простежити, як під впливом Цицерона сформувалося ставлення Сковороди до смерті. „Припинення знищує все-все минуле, а людині залишається лиш те, що вона набула добродушністю й добрими ділами” — ця сентенція сприймається як ключ до розуміння пісні 10-ї Сковороди, не меншою мірою, й наступні тези: „Плід же старості є, як я вже сказав, вічний у совісті запис нашого минулого чесного життя”, „Старість, скільки їй жити, не має точної границі, а жити у ній добре доти, поки може робити свою справу, між тим дивитись спокійним оком на смерть” (с. 205), „А поки ми ув'язнені в тілесній темниці, то це життя є не що інше як невірницька праця, для якої наша внутрішня людина заслана начебто на заслання у тлінні місця, які гірним небесним житлам цілком протилежні” (с. 206). Піфагор та його учні вірили, що „потайна серця нашого людина є однакового єства й природи з тим блаженнішим духом, який всесвітніми машинами вдало керує. Крім того, бачив я промови Сократові, в яких при смерті розповідав про безсмертя душ... Коротко кажучи, ось моя думка. Не може так статися, щоб дух, який перебуває всередині нас, був не безсмертний” (с. 207).

У завершальній частині трактату автор і перекладач знову вкотре повертаються до проблеми внутрішньої людини, з настановою шанувати „духовну людину” (с. 208). Такій людині не є страшною смерть, бо „чим дух в людині благородніший, тим більш вперто прагне у вічність” (с. 208). „Я даремно народився, а трудився не без користі, і так, як із мандрівки, виходжу із цього життя. Воно нам дане для мандрування до дуже бажаної вітчизни вічності, а не для поселення. Ах, коли і чи скоро засіє той пресвітлий день, котрий здійснить мою мандрівку до гірних небесних жителів поселень? Чи скоро виведе мене із цієї долини плачу?” (с. 209) — ось у цьому короткому фрагменті переплелось кілька важливих для Сковороди настанов, які стануть засадами і його життя, і його смерті.

Таким чином, Сковорода зробив далеко не буквальный переклад твору Цицерона *Cato Maior de senectute* (*Катон Старший про старість*). Сковорода подав багато в чому оригінальне і самостійне трактування твору римського оратора Цицерона, бо ж, як відомо, уже в XVII столітті наукову культуру пронизує ідея, що пізнання світу має багато спільного із його пе-

ретворенням, аж до тієї міри, наголошує Паоло Россі¹⁹, що закладається ідентичність між пізнанням та діяльністю. Передмова Сковороди до власного перекладу, тобто лист „його високородію, милостивому панові Степану Івановичу, пану полковнику Тев'яшову”, є ключем для розуміння рецепції твору римлянина.

Філософські погляди Цицерона, твори якого справили значний вплив на європейську культуру, — багато в чому співзвучні із християнською філософією. Вони виразно проєктуються на час, коли жив Сковорода, водночас по-новому вияскравлюють проблему людини бароко. „Як говорив Шпітцер, „можливо, людина бароко не існує; те, що існує натомість, то барокова постава, постава, фундаментом якої є християнство”²⁰ — наголошує Адріано Проспері. Видається, що не в останню чергу Цицерон став джерелом „велетенської духовної глибини”, яка, за словами Л. Ушкалова, знайшла віддзеркалення в глибині, експресії та барвистості його стилю²¹.

На особливу увагу заслуговує також вибудована під впливом античного автора — концепція Сковороди про потаємну, або внутрішню людину. Чотири рази Сковорода звертається до цієї тези у тексті цитованого тут перекладу, аби згодом вибудувати у своїх філософських трактатах струнке вчення про внутрішню і зовнішню людину. Можемо говорити не тільки про позитивний трансфер²², а й про феноменологічний діалог, суть якого в обміні поміж персональними світами, які зберігають свої особливості²³. Повнота розуміння забезпечується тільки знанням мови Іншого в усій його повноті. Сковорода добре знав мову трактату Цицерона. Він вибудував своєрідний діалог античної філософії (ідеї давньогрецьких і давньоримських мислителів від 7 ст. до н.е.—до 6 н.е.) і філософії бароко. З одного боку — античний автор. З іншого — Сковорода, який дорівнюється образіві „нового вченого”, вченого-філософа, як його окреслив Франсуа Бекон²⁴: чиста терплячість, природна скромність, суворі й правильні манери, схильність до розуміння інших та милосердя. Більше того, ці чесноти він удосконалював упродовж усього життя. Якщо вжити термінології Бекона, то Сковоро-

¹⁹ P. Rossi, *op. cit.*, с. 325.

²⁰ A. Prosperi, *Misjonarz*, tłum. M. Gurgul, [В:] *Człowiek baroku...*, с. 237.

²¹ Л. Ушкалов, *З історії української містики: Сковорода і Гамалія*, <http://kharkiv-nspu.org.ua/archives/3839> [режим доступу: 22.06.2015].

²² Про феномен позитивного трансферу див.: *Новейший философский словарь*, состав А. Грицанов, Минск 1998, с. 726.

²³ Про феноменальний діалог див.: *ibidem*, с. 215.

²⁴ Бекон переказую за: P. Rossi, *op. cit.*, с. 342. („W stosunku do pozostałej części ludności, naukowcy z kręgu Nowej Atlantydy żyją w samotności. Miejsce ich pracy przypomina nam coś, co wygląda jak *campus*, odcięty od całej reszty świata, jak stanowiska badań naukowych pełne spokoju i zapału, z dala od codziennej krzątaniny zwykłych śmiertelników”, с. 342, курсив — В.С.).

да належав до нечисельних жителів Нової Атлантиди, які не перебувають у нашому зіпсутому світі, а діють у виімагінуваній цивілізації, яка має шляхетну і надзвичайно толерантну поставу...

Важливо підкреслити, що передмова Сковороди не втратила свого значення, бо ж ставить неперехідні, вічні запитання. Наприклад, чи витримали випробування часом характеристики Сковороди (у його передмові) в проекції на силуетки правдивих учених? „прості, але поважні; грубі, та приязні; запальні, але не злобиві; ласкаві, та не лукаві; сильні, але справедливі; переможні, але милосердні; владні, та некористолюбні; трохи вчені, але розсудливі; **розумні, але не підступні**; пишні, та щедрі; хвальки, але не брехуни; здирники, та не образливі суперечники; не правдонависники; схильні до помилок, але не бажаючи їх; захисники гріха, але поки облуди його не пізнали; честолюбці й славолюбці, та не придурюються й не мавпи; багаті, та не любителі розкоші і не ніжні трудолюбці; не християни, але любителі безсмертя”... Щоденникові нотатки польського письменника з першої пол. XX ст. — В. Гомбровича, як видається, спроможні внести певні корективи: „Dzieje kultury wykazują, że głupota jest siostrą bliźniaczą rozumu, ona rośnie najbujniej nie na glebie dziewiczej ignorancji, lecz na gruncie uprawnym siódmym potem doktorów i profesorów...”²⁵. Повертаючись до трактату, ми бачимо, що Катон у ньому доносить погляди Цицерона, які Сковороді є надзвичайно близькі. У процесі перекладу античного письменника Сковорода мов би вживається в текст, максимально його до себе наближає. Тут варто акцентувати на ідеї рівності людської інтелігенції, ідеї, яка за підсумком Паоло Россі, стає „інтегральною конституційною частиною новочасного образу науки. Подібно як усі ідеї, які пов’язані або ідентифіковані із системою цінностей, показує вона (ідея — В.С.), ще й сьогодні, напрямки розвитку”²⁶.

Услід за Цицероном у своїй передмові Сковорода демонструє дар висвітлення й актуалізації вічних проблем блискучими афоризмами-формулами. Ідея чесної смерті — головна, яка витримала випробування часом. Однак, драматичними є „долі” інших ідей Цицерона й Сковороди в наш час, коли прикметники „глобальний” і „планетарний” належать до найчастіше вживаних в усіх мовах, де є письмо²⁷. „Я не виходжу поза метафоричне розуміння латинського терміна *cultura*, яке було запропоноване ще Цицероном”, — пише один із чільних антропологів А. Менцвель²⁸. А однак добре бачимо, як вийшли далеко за межі Цицеронових морально-етичних засад новочасні норми життя й поведінки, як карколомно нищаться Цицеронові парадигми. З-поміж них зміни і підміни понять, і нівелювання тих понять. Тому сьогодні — у „період найбільшої в історії світу комунікаційної ре-

²⁵ W. Gombrowicz, t. 1. *Lata 1953–1956*, posł. W. Karpiński, Kraków 1997, s. 291.

²⁶ P. Rossi, *op. cit.*, s. 330.

²⁷ А. Менцвель, *Антропологічна уява. Есе й нариси*, переклад з польської О.М. Вознюк, Київ 2012, с. 296.

²⁸ *Ibidem*, с. 38.

волюції, котра перебудовує все наше життя”²⁹, коли „не дослухаються до голосу вчених та митців”³⁰, — складно спрогнозувати, яких трансформацій може зазнати сам дискурс старості в сучасному світі, світі, де, за визначенням А. Менцвеля, керують „потужні сили деконструкції, кітч у й дешевизми, які хочуть все зруйнувати”³¹.

Бібліографія

- Менцвель А., *Антропологічна уява. Есе й нариси*, переклад з польської О.М. Вознюк, Видавництво „Юніверс”, Київ 2012.
- Новейший философский словарь, состав. А. Грицанов, изд. В. Скакун, Минск 1998.
- Сковорода Г., *Твори у двох томах*, переклад із староукраїнської мови і примітки М. Кашуби, В. Шевчука, Видавництво „Обереги”, Київ 2005.
- Ушкалов Л., *Нариси з філософії Григорія Сковороди*, Основа, Харків 1993.
- Шевчук Т., *На перехресті епох: антична література у творчості Григорія Сковороди*, Видавництво СМІЛ, Ізмаїл 2010.
- Brogi Bercoff G., *Królestwo Słowian. Historiografia Renesansu i Baroku w krajach słowiańskich*, Izabelin 1998.
- Gombrowicz W., *Dziennik*, posł. W. Karpiński, Kraków 1997.
- Kopaliński W., *Słownik mitów i tradycji kultury*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2003.
- Korolko M., *Thesaurus abo Skarbiec łacińskich sentencji, przysłów i powiedzeń w literaturze polskiej*, red. naukowa tekstów łacińskich J. Jakielaszek, Wiedza Powszechna, Warszawa 2004.
- Melech W., *Sentencje, cytaty, zwroty i przysłowia łacińskie*, Alfa, Warszawa 1999.
- Rossi P., *Uczony*, [w:] *Człowiek baroku*, red. R. Villari, Świat Książki, Warszawa 2001.

Hryhorii Skovoroda and his translation of Mark Tullio Cicero's *Cato Maior de senectute*

Summary

In this article Valentyna Sobol investigates the enormous influence of Cicero's treatise *Cato Maior de senectute* on Hryhorii Skovoroda's creativity and his way of life. The author emphasizes the harmony between the most important principles of Cicero and Skovoroda; she also focuses on their ideas which did not stand the test of our times, when the concepts of “global” and “planetary” have become widespread in all of the world's languages.

Keywords: Skovoroda, Cicero, translation, *Cato Maior de senectute*

²⁹ *Ibidem*, c. 27.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, c. 287.

Григорий Сковорода и его перевод из книг римского сенатора Марка Туллия Цицерона

Резюме

В статье исследуется колоссальное влияние трактата Цицерона *Cato Maior de senectute* на творческий и жизненный путь Григория Сковороды. Подчеркивается созвучие важнейших принципов Цицерона и Сковороды, а также озвучиваются те идеи мыслителей, не выдержавшие испытания нашим временем, когда понятия „глобальный” і „планетарный” стали самыми употребляемыми во всех языках мира.

Ключевые слова: Сковорода, Цицерон, перевод, *Cato Maior de senectute*